

KS. DARIUSZ MAJEWSKI, KS. WOJCIECH ZDON*

OKUPACJA SOWIECKA (1939-1941) W DEKANACIE RADUŃSKIM, W ARCHIDIECEZJI WILEŃSKIEJ (DOKUMENTY)**

Mimo upływu wielu lat od zakończenia II wojny światowej, ciągle brakuje nam pełniejszego udokumentowania sytuacji Kościoła katolickiego w archidiecezji wileńskiej, zostającej pod okupacją sowiecką w latach 1939-1941. Jeśli chodzi o życie religijne, to braki materiałów źródłowych są szczególnie dotkliwe. Zachowane archiwalia dotyczą jedynie parafii, które po ostatniej wojnie pozostały w granicach Polski. Próbami odtworzenia sytuacji religijnej na tym terenie są artykuły ks. Tadeusza Krahela¹ i ks. Franciszka Stopniaka². Omawiają one jednak szczegółowo czas okupacji niemieckiej i opierają się przeważnie na pamiętnikach, wspomnieniach i wywiadach oraz w niewielkiej części, na opublikowanych źródłach watykańskich. Dlatego dużą radość sprawiło wydawcom odnalezienie, przez ks. Wojciecha Zdona, w Archiwum Parafii w Ejszyszkach, zbioru dokumentów dotyczących tego okresu. Rozproszone dokumenty znajdowały się wśród luźnych akt *Teki spraw rozmaitych czasu wojny*. Były to: ankieta Kurii Metropolitalnej i odpowiedzi na nią księży z dekanatu raduńskiego³.

* Tekst do druku przygotował, przypisy poprawił i uzupełnił ks. Stanisław Tytus SAC.

** Prezentowane dokumenty zostały opracowane w ramach ćwiczeń z edytorstwa źródeł historycznych, prowadzonych przez ks. prof. Anzelma Weissa w Instytucie Historii Kościoła na Wydziale Teologii KUL.

¹ T. Krahel, *Archidiecezja wileńska*, w: *Życie religijne w Polsce pod okupacją 1939-1945*, pod red. Z. Zielińskiego, Katowice 1992, s. 11-65.

² F. Stopniak, *Archidiecezja wileńska w czasie II wojny światowej*, „Studia Teologiczne”, 5-6 (1987-1988) s. 321-361.

³ Raduń, siedziba dekanatu, dawniej miasteczko nad rzeką Raduńką i siedziba starostwa, do 1939 r. w granicach Polski, w pow. Lida, w woj. nowogródzkim, 94 km na pld. od Wilna, 28 km na pln.-zach. od Lidy. Od 1939 r. przyłączone do Białoruskiej SSR. Wymienione parafie dekanatu w okresie międzywojennym należały do gmin: Bieniakonie (wieś Rudnia), Butrymańce (wieś Butrymańce), Ejszyszki (miasteczka: Ejszyszki, Koleśniki; wieś Podborze), Raduń (miasteczka:

Dnia 31 XII 1941 r. drugi notariusz Kurii Archidiecezjalnej ks. Jan Ostreyko⁴, rozesał do księży dziekanów ankietę, zawierającą dziesięć pytań o sytuacji Kościoła na ich terenie w czasie okupacji sowieckiej. Taką ankietę otrzymał również ks. Bolesław Moczulski, dziekan raduński i proboszcz w Ejszyszkach (dok. nr 1). Jego dekanat składający się z 10 parafii, został w tym czasie podzielony granicą, między sowiecką Białoruś i Litwę. Parafie: Dubicze, Nacza, Pielasa, Raduń, Rudnia i Wołdaciszki z ośmioma księżmi pozostały po stronie białoruskiej, natomiast Butrymańce, Ejszyski, Koleśniki i Podborze z siedmioma księżmi, po stronie litewskiej. Ten podział bardzo utrudniał zbieranie wiadomości, dlatego dziekan posłużył się wzorem ankiety dla proboszczów (dok. nr 2), który to wzór był załączony do pisma otrzymanego z Kurii. Z odpowiedzi proboszczów dekanatu raduńskiego na ankietę, zachowały się cztery dokumenty. Informują one o sytuacji religijnej, stratach materialnych i przebiegu okupacji w parafiach: Butrymańce (dok. nr 3), Raduń (dok. nr 4), Rudnia (dok. nr 5) i Koleśniki (dok. nr 6). Wiadomości otrzymane z terenu dekanatu, a także informacje i doświadczenia własne, pozwoliły ks. Bolesławowi Moczulskiemu na opracowanie sprawozdania ogólnego dla całego dekanatu (dok. nr 7).

Należy żałować, że nieznane pozostają podobne sprawozdania z pozostałych 29 dekanatów archidiecezji wileńskiej. Ale już zapoznanie się z publikowanymi poniżej siedmioma dokumentami, pozwala rzucić nieco więcej światła na sytuację Kościoła na Wileńszczyźnie w latach 1939-1941.

Nacza, Raduń; wsie: Pielasa, Wołdaciszki), Zabłocie (wieś Dubicze). W 1939 r. po stronie litewskiej znalazły się (Butrymańce, Ejszyski, Koleśniki i Podborze), a po stronie białoruskiej (Dubicze, Nacza, Pielasa, Raduń, Rudnia i Wołdaciszki). Ten podział istnieje do dziś. *Skorowidz miejscowości Rzeczypospolitej Polskiej z oznaczeniem terytorialnie im właściwych władz i urzędów oraz urządzeń komunikacyjnych*, opr. pod red. T. Bystrzyckiego, Przemyśl-Warszawa [1932], passim; *Słownik geograficzny Królestwa Polskiego i innych krajów słowiańskich*, pod red. F. Sulimierskiego, B. Chlebowskiego i W. Walewskiego, t. 9, Warszawa 1888, s. 450.

⁴ Ks. Jan Ostreyko, ur. 1898, kapł. 1923, notariusz Kurii 1930, areszt. przez Niemców 3 III 1942 w Wilnie i więziony na Łukiszkach, zwoln. 29 III 1943, zm. 3 IX 1963 r. w Ostrej Bramie, w konfesjonale, podczas spowiedzi, *Catalogus ecclesiarum et cleri archidieocesis Vilnensis pro anno Domini 1939* (dalej cyt.: Cat.), Vilnae 1939, s. 166; *Kalendarz liturgiczny archidiecezji w Białymstoku na rok Pański 1988 Jubileuszowy* (dalej cyt.: Kal.), Białystok 1988, s. 202; J. M. Ostreyko, *Rozważania różańcowe*, Kraków 1981, s. 444; W. Jacewicz, J. Woś, *Martyrologium polskiego duchowieństwa rzymskokatolickiego pod okupacją hitlerowską w latach 1939-1945*, z. 4, Warszawa 1978, s. 214.

DOKUMENTY

Nr 1

Wilno, 31 grudnia 1941

Kuria Metropolitalna zwraca się z prośbą do dziekana raduńskiego i jednocześnie proboszcza w Ejszyszkach ks. Bolesława Moczulskiego⁵, o wypełnienie dziesięciopunktowej ankiety o zachowaniu okupanta sowieckiego na terenie dekanatu raduńskiego. Gdyby zaś nie miał pełnego rozeznania, poleca zwrócić się do poszczególnych księży proboszczów. Dla ułatwienia podano pytania.

Or.: APE (Archiwum Parafii Ejszyszki). TSRCW (Teka spraw rozmaitych czasu wojny), mps.

Kuria prosi o rychłe (najdalej w ciągu 2 tygodni) podanie wiadomości, dotyczących Jego dekanatu. Chodzi o wiadomości wyczerpujące i dokładne. W potrzebie PW Ks. Dziekan zwróci się do poszczególnych proboszczów. Kuria łączy odpowiedni kwestionariusz.

1. Czy bolszewicy podczas swego pobytu zniszczyli jakie[ś] kościoły, plebanie, cmentarze w dekanacie – ewentualnie gdzie, dlaczego, w jaki sposób?

2. Czy wywieźli, uwięzili, zamordowali kogo z księży, będących na stanowisku kościelnym? Kogo, dlaczego?

3. Czy zamykali kościoły, czy zabraniali wypełniać czynności kościelne, czy skasowali jakie instytucje kościelne? Gdzie, kiedy, dlaczego, w jaki sposób?

4. Czy zabrali nieruchomości kościelne, czy zabrali jakie[ś] nieruchomości czy ruchomości należące do probostwa, do zakładów charytatywnych, do innych instytucji kościelnych? Co, gdzie, z jakiej przyczyny, w jaki sposób?

5. Czy wyrzucano księży z domów kościelnych, z pomieszczeń urzędowych, czy te pomieszczenia zasekwestrowano, czy pobierano komorne za kościoły, za własne lokale, budynki?

6. Czy prowadzono, ewentualnie w jaki sposób, propagandę antykościelną – dokładnie opisać. Podać argumenty, jakimi się posługiwano. Jak się nawiązała ludność do kościoła i jaki ta propaganda miała wpływ na ludność?

7. Jak panowanie bolszewików wpłynęło na uczęszczanie do kościołów, na branie udziału w praktykach religijnych, na ofiarność wiernych na cele kościelne, w porównaniu z czasem przedbolszewickim?

⁵ Ks. Bolesław Moczulski, ur. 1865, kapł. 1888, proboszcz w Ejszyszkach i dziekan raduński 1913, zm. w lipcu 1947 r., Cat. 164; Kal. 182.

8. Czy była propaganda i jaki skutek w rzeczach kościelnych osiągnęła wśród młodzieży?

9. Czy dłuższe panowanie bolszewików doprowadziłoby do zabicia życia religijnego i kościelnego w dekanacie, czy przeciwnie ucisk spotęgowałby życie kościelne? Jak naród okazał się bardziej odporny na propagandę i wpływy bolszewizmu?

10. Wymienić liczbę kościołów, ewentualnie kaplic w każdej parafii, wskazując nazwy miejscowości oraz podać liczbę wiernych w każdej parafii.

Nr 2

Wilno, 31 grudnia 1941

Kuria załącza do dok. nr 1 poniższą ankietę, jako wzór pisma skierowanego do księży dekanatu, celem zebrania bardziej wyczerpujących wiadomości o przebiegu okupacji sowieckiej w poszczególnych parafiach.

Or.: *nieznany.*

Kop.: *APE TSRCW, mps na przebitce.*

Kuria poleca co najrychlej podać wiadomości, dotyczące Jego parafii.

(Następuje fragment dok. nr 1, od punktu 1 do 10.)

Nr 3

Butrymańce, 12 stycznia 1942

Proboszcz w Butrymańcach⁶ określając dokładnie czas okupacji sowieckiej, odpowiada na pytania ankietowe Kurii. Szczególnie uwzględnia sprawę ziemi parafialnej, losu plebanii, propagandy bolszewickiej oraz wpływu okupacji na wiernych.

Or.: *APE TSRCW, rkp.*

W załatwieniu pisma Kurii Metropolitalnej z dn. 31. XII. 1942 r. Nr. 72/41 w sprawie informacji, dotyczących życia kościelnego w parafii butrymańskiej w czasokresie panowania bolszewików powiadamiam, co następuje:

⁶ Ks. Longin Iwańczyk, ur. 1987, kapł. 1924, proboszcz w Butrymańcach 1937, zm. 26 X 1976 r., Cat. 157; Kat. 230.

Bolszewicy po raz pierwszy wkroczyli w granice parafii butrymańskiej dn. 24 września 1939 roku i przetrwali do dn. 29 października tegoż roku, w tym okresie miała miejsce ciągła fluktuacja wojsk sowieckich, określonych władz sowieckich nie było i nic godnego zanotowania nie ujawniło się. 29 października 1939 r. wkraczają w granice parafii wojsko i administracja litewska, bolszewicy wycofują się, ustala się granica bolszewicko-litewska, która odcięła od parafii butrymańskiej wsie: W[ielkie] Kuże, M[ałe] Kuże, Wołciszeki, Jurdziszki, Czegliki, i wciela do Sowieckiej Białorusi, reszta miejscowości wraz z kościołem pozostaje w granicach państwa litewskiego.

Po raz wtóry rządy bolszewickie rozpoczęły się w par[afii] butrymańskiej od dn. 18 czerwca 1940 r. i trwały do dn. 24 czerwca 1941 roku. Do powyższego okresu odnoszą się wiadomości i odpowiedzi na pytania zadane w kwestionariuszu.

Ad. 1. Bolszewicy podczas swego pobytu nie zniszczyli kościoła, plebanii i cmentarza.

Ad. 2. Nikogo z księży, zamieszkających na terenie parafii nie uwięzili i nie wywieźli.

Ad. 3. Kościoła nie zamykali i nie zabraniali spełniać czynności kościelnych.

Ad. 4. Co do nieruchomości kościelnych bolszewicy zabrali ziemię kościelną, proboszczowi zostawiając 3 ha, budynki mieszkalne i zabudowania gospodarcze, przyczyna – reforma rolna i osadzenie bezrolnych i małorolnych. Bolszewicy również zabrali wszystkie meble proboszcza.

Ad. 5. W domu plebanialnym zasekwestrowano pokoje na urzędy bolszewickie Siel-Sowietu⁷, Siel-Po⁸ i mieszkanie dla prezesa Siel-Po. Dla proboszcza pozostawiono w plebanii pokój i kuchnię, gdyby nie wypadki wojenne proboszcz zmuszonym byłby opuścić plebanię.

Ad. 6. Propagandę antykościelną prowadzono tylko we wsi Butrymańcach przez komunistę – fanatyka Aleksieja Grackiego, który wieczorami odwiedzał rodziny miejscowe i ośmieszał religię, obrzędy kościelne, wzywał do usuwania obrazów i do nieuczęszczania do kościoła, jednakże jego gwałtowna akcja wpływu większego na otoczenie nie miała.

Ad. 7. Kościół w niedziele i święta był stale wypełniony po brzegi, jak i w czasach przedbolszewickich.

Ad. 8. Pomijając wieś Butrymańce, co się rzekło w p. 6, w innych wioskach propagandy antykościelnej nie było.

Ad. 9. Panowanie bolszewików, moim zdaniem, doprowadziłoby do zabicia życia religijnego, a to z tego względu, że lud tutaj bierny, przewrażliwiony,

⁷ Siel-Sowiet to odpowiednik Gminnej Rady Narodowej.

⁸ Siel-Po to odpowiednik Gminnej Spółdzielni Spożywców.

wielu nie uczęszczało do kościoła w obawie przed wywiezieniem w głąb Rosji, przed represjami, aby przypodobać się lokalnym władzom sowieckim, aby nie odmówiono sprzedaży zapalek, nafty itp. Hasło „trzeba żyć, żona, dzieci” rozwieliło się w pełni i dobijało o szlachetniejsze porywy religijne i moralne.

Ad. 10. Liczba wiernych w parafii wynosi 3.584.

Nr 4

Raduń, 15 stycznia 1942

Proboszcz w Raduniu⁹ informuje Kurię o stratach materialnych poniesionych przez parafię i proboszcza w czasie okupacji sowieckiej.

Or.: APE TSRCW, rkp.

W odpowiedzi na pismo z dnia 31 XII 41 r. nr 72/41, niniejszym wyjaśniam kolejno według kwestionariusza.

1. Bolszewicy w czasie przemarszu wojsk zniszczyli przy nowym kościele drewniane ogrodzenie cmentarne. Administracja bolszewicka zniszczyła przy starym (nieczynnym) kościele drewnianą zabytkową dzwonnice, którą przebudowali na garaż. Przy starym kościele częściowo rozebrali bramę z cegły.

2. Nie.

3. W lipcu 1940 r. już po katechizacji dzieci bolszewicy wzywali proboszcza i wyjaśniali, że nie ma prawa katechizować i by na przyszły rok tego nie robić. W 1941 rozpoczęto katechizować 10 czerwca. Zastraszano prywatnie.

4. Zabrano 2 jamy, około 15 ton odlasowanego wapna. Rozpoczęto wybierać wapno samowolnie. Proboszcz przepędził Żydów wybierających wapno. Wówczas przybył bolszewik i ustalono, że ma zadecydować Komitet Parafialny. Komitet zgodził się wypożyczyć. Bolszewik dał piśmienne zobowiązanie, że odlasują tegoż roku (1940) do października. Ponieważ nie odlasowali i nie chcieli płacić, proboszcz skierował zobowiązanie do sądu, lecz bez skutku. W 1941 roku w styczniu, wójt gminy (Żyd) samowolnie rozebrał piec z cegły w łaźni. Również sprawa była skierowana do sądu. Wojska sowieckie zniszczyły bibliotekę przeznaczoną do użytku parafian. Całą ziemią kościelną zawład-

⁹ Ks. Czesław Szejn, ur. 1898, kapł. 1925, proboszcz w Raduniu 1936, areszt. w 1944 lub w 1945 i uwięziony, wrócił ponownie do parafii po 10 latach, zm. 18 VIII 1978 r., Cat. 172; Kat. 193; T. Krahel, *Archidiecezja wileńska pod okupacją sowiecką*, w: *Życie religijne w Polsce pod okupacją 1939-1945. Aneks I*, pod red. Z. Zielińskiego, Katowice 1992, s. 495; T. Małach, *Polscy księża katolicy w więzieniach i łagrach sowieckich od 1918 r.*, Lublin 1996, s. 151.

nęli 9 maja 1941 r. Szkółkę drzewek owocowych, własność proboszcza również zabrali. (Inspektor finansowy, przy opisie licytacyjnym ks. proboszcza, wiedział, że jest siatka druciana do ogrodzeń. W parę dni po sądzie przybywa inspektor z przedstawicielem NKWD¹⁰ i zastrasza, że należy płacić nowe podatki, w międzyczasie proponuje by sprzedać siatkę, albo inaczej darmo zabiorą. Gdy proboszcz nie sprzedał, to w kilka dni potem, po nocy przy szkółce zginęło kilkadziesiąt metrów siatki. Kto ukradł? Nie wiadomo. Dopiero przy Niemcach wyjaśnił tę sprawę obecny wójt Zabłocia, a ówczesny buchalter w Naczy. Otóż, bolszewicy budowali lotnisko, gdzie rozmaitych nawieźli maszyn, ale nie mieli siatki do przesiewania żwiru, więc 7 z NKWD i 7 żołnierzy na dwóch samochodach zrobili wyprawę na siatkę.)

5. W 1940 r. za plebanię i kościół płacono. W 1941 r. opłatę za plebanię zawieszono, za kościół płacono.

6. Agitacja antykościelna była bardzo nikła, gdyż sami wiedzieli, że bezskuteczna. Bolszewicy niczym nie potrafili zaimponować ludności.

7. Do kościoła ludzie garnęli się gromadnie. „Poczemu w wasz kastioł tak mnogo idiot ludiej, wy kaktó umiejetie prytiambut ich” (Kuzniecowa – inspektor finansowy).

8. Młodzież jeśli szła na jakieś zebranie, to jedynie ze strachu przed wywiezieniem.

9. Bolszewicy więcej bali się Kościoła, aniżeli Kościół ich. Polacy byli najbardziej odporni na wpływy bolszewickie.

10. Nowy kościół jeden. Stary nieużyteczny jeden. Parafia liczy 7.880 wiernych.

Nr 5

Rudnia, 25 stycznia 1942

Proboszcz w Rudni¹¹ odpowiada na ankietę Kurii przesłaną przez diekana. Zwraca szczególną uwagę na skutki propagandy antykościelnej, która powodowała wzrost pobożności wiernych.

Or.: ARE TSRCW, rkp.

W wypełnieniu polecenia Kurii Metropolitalnej Wileńskiej z dn. 31 XII 1941 r. zn. N 72/41 mam zaszczyt podać wiadomości dotyczące Rudniańskiej parafii.

¹⁰ NKWD, Narodnyj Komissariat Wnutriennich Dieł – Ludowy Komisariat Spraw Wewnętrznych.

¹¹ Ks. Aleksander Raupelis, ur. 1873, kapł. 1906, proboszcz w Rudni 1927, Cat. 168.

1. Bolszewicy podczas swego pobytu kościoła, plebanii, innych zabudowań i cmentarzy nie zniszczyli.

2. Z księży będących na stanowisku kościelnym nikogo nie wywieźli i nie zamordowali.

3. Kościoła nie zamykali, czynności kościelnych spełniać nie zabraniali, innych instytucji kościelnych nie skasowali.

4. Nieruchomości kościelnych nie zabrali, z ruchomości zaś zabrali 175 arkuszy blachy ocynkowanej, przeznaczonej na pokrycie dachu kościelnego. Z ruchomości należących do proboszcza zabrali wieprza 9 pud[ów]¹² wagi, 10 pudów żyta i 36 pudów kartofli. Zakładów charytatywnych i innych instytucji dobroczynnych w parafii nie było.

5. Księża z plebanii i z zabudowań plebanialnych nie wyrzucili i pomieszczeń nie zasekwestrowali, natomiast na kościół, cmentarz kościelny, plebanię i inne zabudowania oraz na ziemię kościelną nałożyli wielki podatek, który razem z dochodowym podatkiem wynosi 8120 rubli. Pożyczki zaciągniętej na podatek do dnia dzisiejszego nie mogą zwrócić.

6. Propaganda antykościelna była prowadzona wśród dziatwy szkolnej i starszej młodzieży, która miała wpływ dodatni na ludność, bo uczęszczanie do kościoła i do sakramentów Pokuty i Komunii Świętej znacznie się powiększyło.

7. Panowanie bolszewików i ich propaganda bezbożnicza wpłynęły dodatkowo na uczęszczanie do kościoła i na branie udziału w praktykach religijnych, natomiast ofiarność wiernych na cele kościelne zupełnie zmalała z powodu zubożenia parafian.

8. Propagandy antyreligijne były, na które młodzież zareagowała po katolicyku: dzieci szkolne zmuszane, zamiast do kościoła na sumę w niedzielę i święta na godz. 11, przychodzić do szkoły, odmówiły posłuszeństwa. Starsza młodzież, wakowana w tym czasie, na zebrania lub zabawy, nie zbierała się, chociaż grożono za to wielkimi karami.

9. Na podstawie osobistej obserwacji i przeświadczenia twierdzę, że dłuższe panowanie bolszewików nie doprowadziłoby do zabicia życia kościelnego i religijnego w parafii, przeciwnie, silny i długotrwały nacisk przyczyniłby się do spotęgowania takowego, gdyż silny nacisk propagandy bezbożniczej, zwykle wywoływał jeszcze silniejszą i wyraźniejszą reakcję i odporność wśród parafian. Jak Polacy tak i Litwini, jednakowo, okazali się odporni na propagandę i wpływ bolszewizmu.

10. W rudniańskiej parafii kościół jest jeden, kaplic nie ma. Ilość parafian z 2.222 dusz zmalała do 1.942.

¹² Pud, miara ciężaru używana w Rosji i Królestwie Polskim, 1 pud równy był 40 funtom (16,38 kg).

Nr 6

Koleśniki, 29 stycznia 1942

Proboszcz w Koleśnikach¹³ odpowiadając na ankietę Kurii podaje, między innymi informacje o zabraniu ziemi kościelnej oraz przytacza argumenty wykorzystywane przy propagandzie antykościelnej.

Or.: APE TSRCW, rkp.

W odpowiedzi na pismo z dn. 31. XII. 41 Nr. R-72/41 powiadamiam uprzejmie.

1. Podczas pobytu bolszewicy umyślnie nie zniszczyli kościoła, ani majątku kościelnego.

2. Księża nie mieli od bolszewików większych przykrości.

3. Do życia kościelnego się nie miesza. Zabronili tylko procesji Bożego Ciała publicznie.

4. Zabrali jedynie ziemię i rozdzielili między małorolnych po 2-3 ha, zostawiając proboszczowi 2 ha rolnej i 1 ha siedziby.

5. Księża nie byli wyrzuceni z pomieszczeń i nie płacili komorne[go] za kościół itd.

6. Na zebraniach publicznych propaganda antykościelna była prowadzona w najprymitywniejszy i naiwny sposób (np. Boga nikt nie widział; kłamstwo, że niebo w górze, bo tam zimno itd.). Ludność nie reagowała wcale: nie przeczyła i nie potakiwała.

7. Nie dało się zauważyć wpływu ujemnego bolszewików na frekwencję w kościele, raczej odwrotnie, udział w nabożeństwach był większy.

8. Specjalnej propagandy wśród młodzieży nie było. Do Komsomołu¹⁴ nikt nie należał.

9. Dłuższe panowanie bolszewików mogłoby zabić życie religijne jedynie u nielicznych jednostek, natomiast ogół stanowczo zdobywał lepsze uświadczenie katolickie. Polacy stali w rezerwie, Litwini raczej byli stronnikami bolszewizmu.

10. Kościół parafialny – Koleśniki. Kaplica półpubliczna – Jurgiszki. Ilość parafian na 1. I. [19]42 [r.] – 6. 711.

¹³ Ks. Stanisław Woronowicz, ur. 1906, kapł. 1929, proboszcz w Koleśnikach 1935, zm. 26 XI 1973 r., Cat. 175, Kat. 248.

¹⁴ Komsomoł, Wsiesojuznyj Leninskij Kommunističeskij Sojuz Mołodioży – Wszechzwiązkowy Leninowski Komunistyczny Związek Młodzieży.

Nr 7

[Ejszyszski, po 29 stycznia 1942?]

Ks. Bolestaw Moczulski, dziekan raduński i proboszcz w Ejszyszkach, w piśmie do Kurii, na podstawie informacji własnych oraz wiadomości z niektórych parafii dekanatu, zgodnie z pytaniami zawartymi w ankiecie Kurii, kreśli obraz sytuacji Kościoła w swoim dekanacie, w czasie okupacji sowieckiej. Jego informacja zawiera rozróżnienie zachowań władz okupacyjnych w częściach dekanatu należących do sowieckich republik Białorusi i Litwy.

Or.: *nieznany.*

Kop.: *APE TSRCW, koncept pisma w maszynopisie.*

Na zapotrzebowanie Kurii Metropolitalnej w Wilnie z dnia 31 XII 1941 r. Nr 72/41 wiadomości z dekanatu raduńskiego, komunikuję:

Bolszewicy podczas swego pobytu, od 1939-go roku do 23 czerwca 1941, to jest do przyścia wojsk niemieckich, w dekanacie raduńskim nie zniszczyli ani jednego kościoła, ani jednej plebanii, cmentarza ani kaplicy.

Bolszewicy nie wywieźli, nie zamordowali i nie aresztowali w dekanacie raduńskim ani jednego księdza.

Bolszewicy kościołów nie zamykali, nie zabraniali spełniać czynności kościelnych.

Z przyściem bolszewików w 1939 roku, granicą litewsko-białoruską tak zwaną, dekanat przepołowiono: 6 kościołów pozostało na Białorusi: Raduń, Wołodciszk¹⁵, Pielasa, Nacza, Dubicze i Rudnia; 4 parafie: Ejszyszki, Koleśniki, Podborze i Butrymańce na Litwie; na Litwie bolszewicy ziemię kościelną zabrali, pozostawili po trzy hektary; w plebaniach i domach kościelnych: w Butrymańcach, Podborzu, a po części w Ejszyszkach urządzili kancelarie dla tak zwanych Siel-sowietów¹⁶, księżom zostawiając po pokoiku, albo lokatorom, Bóg wie skąd pochodzącym pooddawali – na Białorusi u księży ziemi kościelnej na razie nie zabierali, ale podatkami olbrzymimi obłożyli, dopiero w 1941 roku ziemię kościelną zabrano zupełnie, nic księżom nie pozostawiając, za plebanie i budynki kościelne zmniejszono nieco w podatkach.

W Raduniu bolszewicy zabrali przeszło półtora tysiąca wapna kościelnego, piece w budynkach oraz siatkę drucianą, którą była ogrodzona przestrzeń 9 morgowa¹⁷ sadu (własność księdza). Co się tyczy sprzętów plebanialnych, inwentarza, to gdzie tylko zobaczyli, to i zabrali.

¹⁵ Cat. 96 i *Skorowidz miejscowości*, dz. cyt., podają nazwę Wołodaciszki.

¹⁶ Siel-Sowiet, zob. przyp. nr 5.

¹⁷ Morga równa jest 5600 m².

Propagandę antykościelną bolszewicy prowadzili z całą usilnością sami i przy pomocy swych płatnych pomocników, na wiecach, w urzędach, na zebraniach młodzieży w biblioteczkach swoich, w szkołach i gdzie tylko mogli.

Księgi metryczne od księży, jak na Białorusi, tak i na Litwie, bolszewicy zabrali, w urzędach nakazano zgłaszać się w sprawach chrztu, ślubu i pogrzebu, największa tam była okazja agitacji antykościelnej. Tedy wmawiano ludziom, że w kościołach nie potrzeba chrzczyć, ślubów brać, nabożeństw za umarłych nie odprawiać, do księży i do kościoła nie chodzić.

W szkołach krzyże powyrzucano, w książkach szkolnych słowo Bóg, lub całe zdania o Bogu powycinano, dzieciom kazano zapisywać się do Komsomolców¹⁸, Pionierów¹⁹, a księży ośmieszano.

W szkołach religię wykładać, jak na Białorusi i na Litwie, jednakowo wzbroniono księżom.

Na wiecach publicznie bolszewicy podkreślali, że w szkołach religia nie potrzebna.

Na zebraniach Komsomolców, czyli młodzieży, pouczano o szkodliwości religii, a o księżach, jak najgorzej się wyrażano, toż samo robiono i w czytelnikach bolszewickich.

To wszystko robiła miejscowa młodzież chrześcijańska, a przeważnie żydowska, urzędnicy bolszewicy skrycie niejako tym kierowali.

Ludność ustraszona, uciemniona pracą nadmierną, wożeniem drzewa, kamieni, piasku i ręczną pracą przy lotniskach, szczególnie na Białorusi, wywożeniem do Syberii, za byle co więzieniem, patrząc na robotę bolszewicką gromadnie spieszyła do kościołów, szukając ulgi w modlitwach i ratunku u Boga.

Dłuższe pobycie bolszewików osłabiłoby, jeżeli nie zupełnie, to przynajmniej mocno by podkopało zasady wiary.

Naród katolicki polski okazał się bardziej odporny na propagandę bolszewicką, mniej zaś litewski nawet.

W dekanacie raduńskim 10 parafii: Ejszyszki 10.300 dusz, kaplica w Podziwciu, Raduń 7.880 dusz, Wołdociszki 1.200 dusz, Pielasa 2.100 dusz, Nacza 6.700 dusz, Dubicze 1.100 dusz, Rudnia 2.250 dusz, Koleśniki 6.360 dusz, Podborze 2.100 dusz i Butrymańce 3.800 dusz.

¹⁸ Komsomol, zob. przyp. nr 12.

¹⁹ Pionierzy, Wsiesojuznaja Pionierskaja Organizacija Imieni Władimira Illicza Lenina – Pionierska Organizacja im. Włodzimierza Illicza Lenina.

**DIE SOWJETISCHE OKKUPATION (1939-1941) IM DEKANAT RADUŃ
IM ERZBISTUM WILNA
(DOKUMENTE)**

ZUSAMMENFASSUNG

Der vorliegende Artikel entstand auf der Basis der von Wojciech Zdon im Archiv der Pfarrei Ejszyszki (auf dem Gebiet des heutigen Litauen) gefundenen Dokumente, die die Zeit der sowjetischen Okkupation (1939-1941) betreffen. Zu ihnen gehören die Fragebögen der Metropolitankurie (Dokumente Nr. 1-2) sowie die entsprechenden Antworten der Priester aus dem Dekanat Raduń.

Die Dokumente der Priester informieren über die religiöse Situation, die materiellen Verluste und den Verlauf der Okkupation in den Pfarreien Butrymańce (Dokument Nr. 3), Raduń (Dokument Nr. 4), Rudnia (Dokument Nr. 5) und Ko-leśniki (Dokument Nr. 6). Die einzelnen aus dem Dekanat erhaltenen Nachrichten sowie eigene Informationen und Erfahrungen ermöglichten es dem Priester Bolesław Moczulski, einen allgemeinen Bericht für das gesamte Dekanat zu erstellen (Dokument Nr. 7).

Diese hier veröffentlichten sieben Dokumente erlauben, die Situation der Kirche im Wilnaer Gebiet in den Jahren 1939-1941 etwas genauer zu beleuchten.

Aus dem Polnischen übersetzt von Herbert Ulrich